

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ У ВОЛОНТЕРСЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

PECULIARITIES OF THE FORMATION OF VALUE ORIENTATIONS IN VOLUNTEER ACTIVITIES

Статтю присвячено аналізу проблеми формування ціннісних орієнтацій через атрибуцію цінностей реципієнту допомоги у волонтерській діяльності. Розглянуто сутнісні ознаки понять «цінність», «ціннісні орієнтації» та «ціннісні атрибуції», класифікацію цінностей, функції ціннісних орієнтацій у волонтерській діяльності. Описано характеристики основних факторів, що впливають на формування ціннісних орієнтацій особистості через атрибуцію цінностей реципієнту допомоги у волонтерській діяльності. Показано, який вплив мають ціннісні орієнтації та атрибуції на рівень розвитку особистості. Визначено, що базовим концептом, який дозволяє виокремити сутнісні ознаки просоціальної активності, є уявлення про альтруїзм як безкорисну орієнтацію на іншого в його протиставленні егоїстичним підставам такої орієнтації. При цьому егоїстичні орієнтації широко асоційовані зі сферою потреб. Натомість альтруїстична орієнтація асоційована зі сферою спрямованості особистості, де конкретні альтруїстичні орієнтації описуються через концепт схильності та/або здібності особистості. Запропоновано характеристику волонтерської діяльності як чинника формування ціннісних орієнтацій та атрибуцій, а саме: волонтерську діяльність розглянуто як специфічний вид просоціальної активності, який впливає на особливості формування ціннісних орієнтацій особистості. Особливість впливу полягає в тому, що відбувається своєрідна модифікація системи ціннісних орієнтацій у систему ціннісних атрибуцій, сутність якої розкривається як орієнтація на екстерналізовані цінності особистості. Таке своєрідне зміщення ціннісних орієнтацій особистості можливо спостерігати в площинах координат «індивідуальне – соціальне», «потреба – спрямованість», «необхідне – належне». Операціоналізацію виокремлених координат системи ціннісних орієнтацій особистості запропоновано як перспективу подальшого розроблення цієї проблематики.

Ключові слова: волонтерство, волонтерська діяльність, волонтерська допомога, мотивація допомоги, цінності, ціннісні орієнтації, ціннісні атрибуції, система ціннісних орієнтацій та атрибуцій.

статті, ціннісні атрибуції, система ціннісних орієнтацій та атрибуцій.

The article is devoted on analyzing the peculiarities of formation of value orientations through the attribution of values to the recipient of help in volunteer activities. The essential features of the concepts of value, value orientations and value attributions, the classification of values, the functions of value orientations in volunteer activities are considered. It is described characteristics of the main factors that influence the formation of value orientations of a personality through the attribution of values to the recipient of help in volunteer activities. Also, it is shown influence of value orientations and attributions on the level of personality development. It is shown that the basic concept that allows us to distinguish the essential features of prosocial activity is the idea of altruism as a selfless orientation towards another in contrast to the selfish grounds of such orientation. At the same time, selfish orientations are widely associated with the sphere of needs. Instead, altruistic orientation is associated with the sphere of personality orientation, where specific altruistic orientations are described through the concept of personality predisposition and/or abilities. The characteristic of volunteer activity as a factor in the formation of value orientations and attributions is proposed, namely: volunteer activity is considered as a specific type of prosocial activity that influences the features of the formation of value orientations of a personality. The peculiarity of the influence lies in the fact that a peculiar modification of the system of value orientations into a system of value attributions occurs, the essence of which is revealed as an orientation to the externalized values of a personality. Such a peculiar shift in the value orientations of the individual can be observed in the coordinate planes of "individual – social", "need – direction", "necessary – proper". Operationalization of the identified coordinates of the system of value orientations of the personality is proposed as a prospect for further development of this issue.

Key words: volunteering, volunteer activities, volunteer help, motivation help, values, value orientations, value attributions, system of value orientations and attributions.

УДК 159.992

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2025.69.1.19>

Губа Н.О.

к.психол.н., доцент,
завідувач кафедри психології
Запорізький національний університет

Постановка проблеми. Можемо визначити, що ціннісні орієнтації – це складний соціально-психологічний феномен, який характеризує як спрямованість активності особистості, так і її зміст. Ціннісні орієнтації є складовою частиною системи спрямованості особистості, яка визначає загальний підхід до світу, до себе та свого життя, надає сенс і напрямок особистісним позиціям, поведінці, вчинкам. На теперішньому етапі розвитку вітчизняної психологічної думки формування ціннісних орієнтацій особистості є усталеним напрямом вивчення [5–8]. Відомо, що ціннісні орієнтації впливають на

визначення місця особистості в суспільстві, на вибір референтної групи. Особливості системи ціннісних орієнтацій особистості, які проявляються через проблематику визначення свого місця серед інших й, зокрема, специфіку їх функціонування в контексті орієнтації на референтну групу, спонукає говорити про своєрідну модифікацію системи ціннісних орієнтацій у систему ціннісних атрибуцій особистості [14], де ціннісні аспекти мають бути вагомим підґрунтям референтності групи як такої.

Вагому роль у подоланні наслідків немотивованої воєнної агресії відіграють інститути гро-

мадянського суспільства й, зокрема, практики волонтерської діяльності як їх складова частина. Разом із тим підхід до волонтерської допомоги як до діяльності, що спрямована на іншу діяльність, дозволяє виокремити й специфічний процес атрибуції цінностей волонтером, які мають бути реалізовані в процесі досягнення мети тої діяльності, задля якої надається допомога [10]. Тобто можемо говорити не лише про специфічну модифікацію ціннісних орієнтацій, якщо відбувається атрибуція цінностей «іншому» й подальша орієнтація на них, але також й про специфіку впливу тих умов, у яких процес атрибуції відбувається. Таким чином, окремого наукового розгляду та обґрунтування потребує питання щодо специфіки впливу волонтерської діяльності на формування ціннісних орієнтацій особистості волонтера через атрибуцію цінностей реципієнту.

Мета статті полягає у визначенні особливостей формування ціннісних орієнтацій особистості через атрибуцію цінностей у волонтерській діяльності.

Аналіз публікацій. Аналіз наукової літератури переконує, що дослідження цінностей і формування ціннісних орієнтацій – доволі усталений напрям аналізування і знаходить своє відображення у філософських, соціальних, психологічних та психолого-педагогічних дослідженнях як вітчизняних, так і зарубіжних учених (наприклад, М. Рокіч [19], Ш. Шварц [20], Р. Зрайко [9], А. Ручка [13]). Проблема цінностей особистості розглядають у зв'язку з джерелами активності людини – потребами, предметами активності, мотивами і механізмами її регуляції. Також у багатьох сучасних підходах цінності розглядаються під соціально-психологічним кутом зору, постають як продукт життєдіяльності суспільства і соціальних груп. У цьому розрізі цінності є предметом дослідження як у теоретичному аналізі, що знаходимо, зокрема, в доробках Г. Балла [2], В. Васютинського [5–6], Ю. Шайгородського [15], так і практично-прикладному контекстах, які відображено в працях Р. Зрайко [9], А. Ручки [13] та інших. Як центральне утворення спрямованості особистості ціннісні орієнтації включені в більшість моделей структури особистості. Наприклад, для М. Рокича ціннісні орієнтації – це різновид переконання в тому, що певний спосіб поведінки або кінцева мета існування переважає над особистісним або соціальним кутом зору, чим протилежний спосіб поведінки або кінцева мета існування [19].

Певним узагальненням, що ввібрало в себе та інтегрувало попередній досвід досліджень та, відповідно, відображає усталений у закордонній психології підхід на природу ціннісних утворень, є теорія цінностей Ш. Шварца. У межах цієї моделі зауважено формальні критерії, через які можна розуміти те або те психологічне утворення як цінність: 1) переконання або вірування; 2) які мають відношення до бажаних кінцевих станів або поведінки; 3) перебільшують специфічні ситуації;

4) управляють вибором або оцінкою людей, поведінки, подій; 5) впорядковані по відносній важливості [20]. Таким чином, у згоді з переконаннями більшості дослідників ціннісні орієнтації можемо розуміти як своєрідний динамічний аспект функціонування ціннісного компоненту особистості, що відображає відносно стійке вибіркове ставлення суб'єкта до світу цінностей як орієнтирів у ситуаціях вибору.

Проблематика атрибуції цінностей (на противагу ціннісній проблематиці загалом) знаходить менше своє висвітлення в науковій літературі. Варто вказати, що загальним обширом, де атрибуція цінностей знаходить своє обґрунтування, виступає традиційна область соціально-психологічної думки про атрибуцію причин (каузальну атрибуцію) як складник соціальної перцепції насамперед [17]. У межах цього загалу «атрибуція причин» розуміється як приписування людьми іншим соціальним акторам причин поведінки, дій чи бездіяльності, прийнятих рішень, отриманих результатів для пояснення їх поведінки [14; 17]. Також спостерігається тенденція до диференціації концепту «причина» в різні типи каузального пояснення, наприклад такі, як: атрибуція провини, відповідальності, успіху, рис тощо [17]. У межах вітчизняного наукового пошуку висвітлення знайшли такі аспекти каузальної атрибуції, як атрибуція провини (В. Васютинський [6]), атрибуція успіху (Л. Балецька [1]), атрибуція цінностей (Л. Спіцина та Г. Коваль [14]). При цьому атрибуція цінностей аналізується дослідниками в контексті соціально-психологічних аспектів мотивації та обґрунтовується як специфічний соціально-психологічний чинник, де мотиваційною основою постає «інший» у сукупності приписуваних йому змінних загалом та цінностей зокрема [14].

Результати дослідження. Волонтерська допомога як специфічна соціально-психологічна діяльність виступає підґрунтям для аналізу специфіки формування ціннісних орієнтацій особистості в процесах атрибуції цінностей, де, отже, й система орієнтирів виступає як екстерналізована. Пояснимо таку позицію. Зрозуміло, що за такого позиціонування вагомими чинниками, які здійснюють безпосередній вплив на особливості формування ціннісних орієнтацій особистості через атрибуцію цінностей виступають сутнісні характеристики тієї активності, в межах якої така модифікація системи ціннісних орієнтацій відбувається. З іншого боку, з контексту аналізу видно, що хоч вагомою умовою атрибуції цінностей виступає специфіка активності, де ціннісна орієнтація здійснюється в означений спосіб, проте натепер немає достатньо підстав говорити про атрибуцію цінностей у межах будь-якої активності, яка забезпечена ціннісно-орієнтаційною основою. Тож можемо обмежити обшир аналізу лише просоціальною активністю особистості, тобто такою активністю, де взаємодія з іншими є сутнісною її ознакою.

У межах дослідницького поля просоціальної активності традиційним предметом аналізування виступають уявлення про її специфічні відмінності. При цьому базовим концептом, що дозволяє виокремити її сутнісні ознаки, є уявлення про альтруїзм як безкорисну орієнтацію на іншого в його протиставленні егоїстичним підставам такої орієнтації. Зазначимо окремо, що ця базова концептуалізація розповсюджується також і на види просоціальної активності, виступаючи як критерій їх виокремлення. Альтруїстичну орієнтацію вирізняють як сутнісну ознаку піклування, підтримки, турботи, а також допомоги, яка в такій поставі визначається як допомога волонтерська. Підтвердження цьому знаходимо в чисельних розвідках (Беспалова [3]; Вайнілович [4]; Мельник [12]; Clary et al [16]; Losco [18]).

У конкретному протиставленні просоціальні (альтруїстичні) та егоїстичні орієнтації розглядаються на особистісному рівні аналізу як змінні, що приналежні різним сферам особистості. Егоїстичні орієнтації широко асоційовані зі сферою потреб, де в ролі конкретних орієнтацій говорять про потреби: саморозвитку, кар'єрного зростання, набуття соціальних зв'язків [16]. Альтруїстична орієнтація асоційована зі сферою спрямованості особистості, де конкретні альтруїстичні орієнтації описуються через концепт схильності та здібності, як-от: схильності до співпереживання, відповідальності, дотримання зобов'язань, розвиненість емпатії, схильність до переживання почуттів провини, ніяковості, напруження в ситуаціях допомоги [12; 18].

Можемо висувати, що в дискурсі альтруїстичної проблематики досліджується питання: що виступає більшою цінністю для особистості в тій або тій активності – вона сама чи інший? Також як висновок можемо навести ціннісне підґрунтя функціонування різних сфер особистості, якому можуть бути релевантні різні цінності та відповідні орієнтації на них.

Угорський дослідник Ф. Патакі пропонує таку класифікацію цінностей: 1) суспільно-політичні цінності (суспільне життя, оцінне ставлення до суспільних перспектив, патріотизм, інтернаціоналізм і т. п.); 2) колективістські цінності (солідарність, спільна дія, здатність узгодження і підпорядкування особистих інтересів, дисципліна тощо); 3) інтерперсональні цінності, або цінності-відносини (дружба, секс, ставлення до дорослих і однолітків тощо); 4) об'єктивовані цінності (наука, мистецтво, інтелігентність, мораль); 5) цінності «Я» (особисті перспективи, кар'єра, вибір професії, самоздійснення); 6) предметні цінності (переважно поведінка і оцінювання предметів споживання) [7–8].

Добре помітно, що критерієм запропонованої класифікації та угруповання цінностей у систему виступає традиційний уже в психологічній думці континуум «індивідуальне-соціальне», на шкалі якого у своєрідний спосіб відбивається вище

зауважена опозиція орієнтацій «альтруїзм-егоїзм» у площині просоціальної активності.

Загальний аксіологічний підхід дає змогу виокремити три види функцій цінностей у площині їх особистісного функціонування [11].

Основоположна функція – конституювання смислу життя. Зазвичай у такому позиціонуванні функції розуміють ту особливість системи цінностей, що вона являє собою певну ієрархічну, але сукупну стрижневу систему, так званий «духовний стрижень особистості», у відповідності до якого вибудовується вся свідомо діяльність людини. Друга функція цінностей зазвичай виокремлюється як орієнтувальна. Тут мається на увазі, що оцінювання у відповідності до цінностей орієнтує людину, яким саме чином слід діяти. У ній цінність постає як певний орієнтир, на який слід орієнтуватися у всіх тих виборах, які так чи інакше потребують дії належної, а не лише необхідної. Третя функція розкривається як нормативна. Власне нормативність ціннісного утворення тісно переплетена з орієнтувальною функцією. Проте цінність як еталон загальноприйнятої та загальнообов'язкової належної дії слугує виокремленню нормативних рис у моральних нормах, звичаях, ритуалах, законах, технологіях тощо [11].

Узагальнюючи, можемо говорити про своєрідні площини, в координатах яких вибудовується та проявляється система ціннісних орієнтацій особистості в просоціальних видах активності. Одна із цих координат відкладається на континуумі «індивідуальне – соціальне», у внутрішньо-особистісній організації якому відповідає континуум «потреба – спрямованість», а у функціональній поставі цінностей – континуум «необхідне – належне».

Волонтерська діяльність, що проявляється через надання допомоги як специфічного виду просоціальної активності, визначена не лише через ознаку безкорисності як способу надання допомоги, але й через ознаку спрямованості на іншу діяльність, орієнтація на мету якої й спрямована допомога в контексті нашого дослідження. Мета діяльності традиційно співвідноситься з її мотивом, відповідно, орієнтація на мету іншої діяльності припускає рефлексію волонтером тих мотивів, які реалізуються реципієнтом допомоги в процесі здійснення діяльності. При цьому окремим підґрунтям рефлексії мотивів діяльності іншого виступає ціннісна орієнтація волонтера, оскільки надання допомоги в реалізації мети діяльності вже робить таку мету значимою (цінною), а отже, зумовлює атрибуцію тих цінностей, що реалізуються або можуть бути реалізовані в результаті діяльності. Тому в орієнтації на цінності, що були приписані реципієнту, й полягає специфіка формування ціннісних орієнтацій особистості. У площині виокремлених вище координат системи ціннісних орієнтацій специфіка впливу волонтерської діяльності на формування системи ціннісних орієнтацій волонтера полягає в такому: систематичне надання волонтерської допомоги зумовлює

зміщення ціннісних орієнтацій особистості в площинах континуумів «індивідуальне – соціальне», «потреба – спрямованість», «необхідне – належне» до правого полюсу виокремлених континуумів.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Таким чином, із вищевикладеного можна зробити той висновок, що волонтерська діяльність – це специфічний вид просоціальної активності, який впливає на особливості формування ціннісних орієнтацій особистості. Особливість впливу полягає в тому, що відбувається своєрідна модифікація системи ціннісних орієнтацій у систему ціннісних атрибутів, сутність якої розкривається як орієнтація на екстерналізовані цінності особистості. Таке своєрідне зміщення ціннісних орієнтацій особистості можливо спостерігати у площині координат «індивідуальне – соціальне», «потреба – спрямованість», «необхідне – належне». Подальші перспективи дослідження вбачаємо в розробленні програми емпіричного дослідження та операціоналізації виокремлених координат системи ціннісних орієнтацій особистості.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Балецька Л. Ціннісний компонент як основний чинник формування атрибуції успіху особистості. *Проблеми сучасної психології*. 2019. № (17).
2. Балл Г. Мотив: уточнення поняття. *Психологія в раціогуманістичній перспективі*. Київ : Основа, 2006. С. 192–210.
3. Беспалова К. Мотиваційні аспекти волонтерства: досвід західних країн. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. 2012. № 3(15). С. 67–71.
4. Вайнілович Н. Чинники формування мотивації людини до здійснення волонтерської діяльності. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. № 2(14). С. 53–59.
5. Васютинський В. Ціннісно-орієнтаційні площини сучасного українського суспільства. *Проблеми загальної та педагогічної психології*. 2006. Т. 8. № 6. С. 40–45.
6. Васютинський В. Ціннісно-ідентифікаційні підстави атрибуції молоддю провин учасникам соціальних взаємодій. *Український психологічний журнал*. 2020. № 1(13). С. 58–71.
7. Губа Н., Павлюк О. Особливості формування ціннісних орієнтацій у підлітковому віці. *Журнал сучасної психології*. 2016. № (2). С. 43–48.
8. Губа Н. Павлюк О. Емпіричне дослідження структури професійної самосвідомості майбутніх фахівців поліції. *Проблеми сучасної психології*. 2020. № 1(17). С. 56–63.
9. Зрайко Р. Спроба інтегруючого підходу до змісту цінностей. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*. 2005. № 10(13). С. 129–143.
10. Коваль Г. Волонтерство як складний соціально-психологічний феномен. *Технології розвитку інтелекту*. 2017. № 6(17).
11. Коваль Г. Проблема цінностей як міждисциплінарний конструкт соціально-гуманітарного знання. *Журнал сучасної психології*. 2017. № (2). С. 86–91.
12. Мельник І. Просоціальна поведінка як психологічна категорія теоретичного аналізу. *Освіта регіону: політологія, психологія, комунікації*. 2011. № 2. С. 165–170.
13. Ручка А. Ціннісна зміна як провідна тема сучасного соціологічного аналізу. *Український інформаційний простір*. 2013. С. 163–169.
14. Спіцина Л., Коваль Г. Соціально-психологічні аспекти мотивації волонтерської допомоги. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*. 2018. № 41(44). С. 57–67.
15. Шайгородський Ю. Цінності як детермінанти суспільного розвитку. *Сучасна українська політика*. 2012. № 26. С. 219–228.
16. Clary E., Snyder M., Stukas A. Volunteers motivations: Findings from a national survey. *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*. 1996. № 25. P. 485–505.
17. Harvey J., Weary G. Current issues in attribution theory and research. *Annual review of psychology*. 1984. № 35(1). P. 427–459.
18. Losco J. Understanding altruism: A critique and proposal for integrating various approaches. *Political Psychology*. 1986. № 7(2). P. 323–348.
19. Rokeach M. The nature of human values. New York : Free Press, 1973. 438 p.
20. Schwartz S. Universals in the content and structure of values: Theoretical advances and empirical tests in 20 countries. *Advances in experimental social psychology*. 1992. № 25(1). P. 1–65.